

مروری به تاریخ شکل گیری کاخ - موزه و کتابخانه توپقایی

سمانه غفاریان^۱

چکیده

موزه‌ها نهاد اندیشه و فرهنگ یک ملت محسوب می‌شوند و دارای قدمتی به گستردگی هویت فرهنگی و تاریخی هر کشور هستند. انسان معاصر با جمع‌آوری یادگارهای فرهنگی گذشته خود و ایجاد موزه‌ها به دنبال کسب و حفظ هویت فرهنگی و تاریخی خود است. کاخ - موزه توپقایی در ترکیه رمی‌توان مهد ابنیه تاریخی کهن و گنجینه‌ای گرانبها از اشیاء کم‌نظیر شرقی و یکی از معروفترین و غنی‌ترین موزه‌های جهان اسلام به شمار آورد. این گنجینه دارای موزه‌ها و تالارهایی است که چه از نظر تعداد و گنجایش تالارها و چه از نظر قدمت و ارزش هنری آثار، در طول تاریخ از اعتبار و جایگاه خاصی برخوردار بوده است. چنانچه در طی دوره‌های گذشته این کاخ - موزه مرکز نشست‌های علمی، فرهنگی و صنعتی و خاستگاه هنر و دستاوردهای اسلامی و شرقی بوده است.

این مقاله بر آن است تا ضمن آشنایی بیشتر با گنجینه و ذخایر گرانبه‌های موزه توپقایی، مروری کوتاه به سیر تاریخی، نحوه شکل‌گیری، تاسیس و ایجاد موزه و همچنین کتابخانه آن که دارای هزاران مجلد، نسخ خطی، منیاتور و آثار هنری برجسته دیگر است پردازد.

کلیدواژه‌های موضوعی: کاخ - موزه توپقایی، کتابخانه توپقایی

^۱ کارشناس کتابخانه تخصصی موزه سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، Gavi.Asemaneh@yahoo.com

"توپقاپو" از دو واژه مجزای "توپ" و "قاپو" شکل گرفته است و به معنی "دروازه توپ" است که در زبان ترکی به صورت "توپقاپو" تلفظ می‌شود. "سرای" معنی قصر بزرگ را با خود دارد و در کل معنای "توپقاپو سرای" و "توپکاپی سرای" قصر دروازه توپ" (نامی که یادآور تسلیحات نظامی سر برآورده از یک مدخل دریایی پیرامون حصارهای دفاعی است) می‌باشد. (صفر نژاد، ۱۳۸۱)

در این بنا چهار دروازه به سمت خشکی و سه دروازه رو به دریا باز می‌شود و محوطه ای که این کاخ در آن بنا شده است، مکان کهن ترین استقرار انسان در بخش اروپایی استانبول است. پیشینه شهر استانبول به سال ۶۳۳ قبل از میلاد، که این شهر به عنوان یک شهر تجاری بنا نهاده شد و به بیزانس معروف گشت برمی‌گردد و طی قرن‌ها با توجه به عوامل متعددی از جمله ملاحظات زمین شناسی و توپوگرافی و همچنین اهمیت سوق الجیشی و استراتژیکی مورد توجه پادشاهان بسیاری بوده است. بعد از دوهزار و پانصد سال از شکل گیری این شهر، سلطانی جوان به نام سلطان محمد دوم استانبول را در سال ۱۴۵۳ و در سن ۲۳ سالگی فتح نمود و به "فاتح" ملقب گردید و به افتخار ظفر و پیروزی اش استانبول را پایتختی قدرتمند برای اداره

امپراتوری وسیع عثمانی خود برگزید. همچنین آن جا را کانون جهان گشایی، مرکز حاکمیت و محل اقامت خویش اعلان کرد. او مکان بی بدیلی را برای ساخت قصر خود برگزید که این قصر با نوع طراحی و معماری خود از سده پانزدهم تا اواسط سده نوزدهم میلادی مردان و فرمانروایان بزرگی به خود دید و به نام "توپقاپو سرای" معروف گشت. (میرزایی، ۱۳۸۶)

باید گفت کاخ "توپقاپی" حدود چهارصد سال محل زندگی و مرکز حکومتی بیست و چهار سلطان عثمانی بود. این کاخ نشانه ای باشکوه از معماری غیر مذهبی عثمانی است و با مجموعه ای عظیم شامل ۸۶ هزار شیء، یکی از بزرگترین کاخ - موزه های جهان به شمار می آید. (ویکی پدیا، ۲۰۰۹)

به مرور زمان و با توجه به ویژگی‌های خاص در طرح، معماری و مدل این قصر، برخی قسمت‌های آن پس از اعلام جمهوری در زمان "کمال آتاتورک" به موزه مبدل و برای بازدید علاقمندان بازگشایی شد. قریب به ۸۴ سال است که این مکان به صورت موزه مورد توجه علاقمندان و توریست‌ها می‌باشد. (رضوی سروسستانی، ۱۳۷۷)

توپقاپوسرای در واقع مجموعه‌ای از تالارها، اتاق‌ها و حیاط خلوت‌هایی است که به وسیله درهای بزرگی از هم جدا می‌شوند. این قصر برخلاف بیشتر قصرهای دنیا که تنها اقامتگاه پادشاهان است دارای مرکز اداری و دولتی، کانون نشست و اجلاس وزیران، محل خزانه دولتی و سلطنتی، ضرابخانه و مرکز آرشیو اسناد سیاسی - نظامی و اداری و از همه مهمتر کتابخانه بسیار بزرگ و

عظیمی بوده است که پادشاهان عثمانی بیشترین کتاب‌ها را به آنجا اهداء می‌کردند. (میرزایی، ۱۳۸۶)

در طی این قرون مجموعه‌های کتب نفیس در یک انبار خزانه ماندی تحت نظر و محافظت شدید مسئولی به نام رئیس خزانه داری که اولین بار در زمان سلطنت مراد دوم ایجاد شده بود قرار می‌گرفت و به تدریج با توجه به درایت و مدیریت رئیس خزانه داری یک تشکیلات اداری برای خزانه و امور آن در نظر گرفته شد. چنانچه به مرور زمان و با توجه به وسعت و گسترش فعالیت‌ها، چندین مسئول و صاحب منصب به عنوان سرپرست و مدیر اموری به نام "اهل جِرف" که انواع هنرمندان و صنعتگران را در برمی‌گرفت برای این کار گمارده شدند. در سالهای بعد در زمان حکمرانی سلیم اول دو منصب و مقام دیگر یکی به نام رئیس خوشنویسان و خطاطان و دیگری کتودا^۲ یا رئیس خزانه داری در نظر گرفته شد که هدف از انتصاب این دو مسئولیت ثبت و ضبط تمام کتبی که به خزانه وارد و خارج می‌شد و همچنین نگهداری علمی این مجموعه کتب بود. در سال ۱۷۸۳ چهار شغل دیگر به منصبهای اداری و رسمی خزانه اضافه گردید و آنها به منظور تمرکز بر روی حفظ و نگهداری بیشتر و از آن مهم‌تر تعمیر و مرمت کتب بود. از جمله قوانین حاکم در قصر توپقاپوی این بود که اجازه ورود و خروج کتب از خزانه تنها به شخص سلطان انجام می‌پذیرفت و هر کدام از شاهزاده‌گان و درباریان بلند رتبه در صورت تمایل و درخواست با اجازه

² *kethuda* of the treasury

سلطان و آن هم در محوطه دربار از کتب مورد علاقه شان بهره می جستند و پس از استفاده کتابی که به هر دلیل با اجازه سلطان خارج شده بود تحت هر شرایطی به خزانه عودت داده می شد. بنابراین می توان به علاقمندی سلاطین عثمانی در باب درک ارزشمندی کتب برای آنها پی برد تا آنجا که در بخشی از جهیزه شاهدگان را به کتاب اختصاص می دادند. با گذشت زمان این سنت و قوانین محکم در زمان احمد سوم شکسته شد، چرا که وی دستور ساخت یک کتابخانه را در فضای خارج از محوطه دربار و قصر داد و قوانینی را مبنی بر دراختیار گذاردن مجموعه های شخصی نیاکان واجدادش در مدرسه قصر توپقاپی پایه ریزی کرد. هدف او از این اقدامات، تربیت روشنفکران متمدن و خدمتگزار برای امپراتوری بود و در پی این اهداف متعالی پدربزرگ خود را به عنوان پایه گزار کتابخانه معرفی و پس از ۶ ماه از بنیان گذاری، کتابخانه را کامل نمود. (Cagman, 1987)

معرفی کاخ - موزه

قصر سلطنتی توپقاپی در طی قرن ها نه تنها مرکز حکومتی، بلکه محل پرورش و ایجاد نبوغ هنر عثمانی و کانون صنعتگران گوناگون بوده است که به دلیل قرار گرفتن در بین تاثیرات روم شرقی، ایران و همچنین سنت های کهن آسیای میانه، نه تنها از ویژگی های خاصی برخوردار می باشد، بلکه

در طول قرن ها محور تجمع هنرمندانی همچون برترین معماران، کاشیکاران، خطاطان، گوهریان، زردوزان، سلاح سازان و ... بوده که به یک معنی "هنر عثمانی" را شکل داده اند.

باید اذعان داشت که اهمیت این موزه نه تنها به خاطر کمیت آثار نگهداری شده آن، بلکه بیش تر به واسطه کیفیت آثار هنری موجود در آن است که از دستاوردهای هنرمندان بزرگ و برجسته عهد عثمانی به شمار می آید. در داخل قصر، تمام غرفه های کاخ گرداگرد حیاط مستطیل شکل بزرگی قرار گرفته اند و اشیاء نفیس و گرانبهایی که نشانگر هنر مشرق زمین است از کشورهای تحت سلطه امپراتوری عثمانی در تالارها خودنمایی می کند.

موزه "خزانه" پر بیننده ترین بخش کاخ - موزه توپقاپی است، چراکه تمام اشیای نمایش داده شده آن نموداری از اقتدار و سلطه ۲۵۰ ساله دولت عثمانی در حد فاصل سه قاره جهان می باشد که امروزه ۴۰ کشور مستقل در قلمرویی که به دولت عثمانی تعلق داشته به وجود آمده است. اشیای موزه خزانه به تناسب نوع، جنس و کارایی هر شیء و معیارهای بسیار دیگری تنظیم گردیده و در چهار تالار به نمایش گذاشته شده است. در این موزه با شکوه، تالار پوشاک سلاطین (مجموعه لباس های شاهان عثمانی از قبیل قباهای ابریشمی و شمشیرهای مرصع نشان و تاج های سلاطین و... (جواهرات) اشیای زمرد نشان از جمله تسبیح ها و مهره های زمردین سلاطین،

گوشواره هایی از جنس سنگ های قیمتی، تاج ها و آویزهای زمرد و همچنین خنجر زمرد نشانی که سلطان محمود دوم برای حفاظت از مرزهای شرقی قلمروی خود با ۷۰ پیشکش دیگر برای نادر شاه افشار فرستاد که با خبر قتل نادرشاه در میان راه توسط سفیر عثمانی به استانبول بازگردانده شد ...)، رزم افزارها (حدود چهار صد موضوع و ده هزار شی رزم افزاری از قرون هفتم تا هشتم و همچنین قدیمی ترین شمشیرها از زمان پیامبر اکرم و خلیفه های اموی و عباسی)، نقاشی ها و ثار گرانسنگی که بیانگر هنر و تمدن اسلامی و همچنین معرفی آثار تحت قلمروی عثمانی به همراه پرتره سلاطین عثمانی به نمایش گذاشته شده است.

یکی از بی نظیر ترین تالارهای مجموعه توپقاپی، وجود تالاری از اشیاء و آثار بی همتا و گرانبه های مربوط و منسوب به پیامبر اسلام و دیگر اشیاء مقدس و آثار مذهبی است.

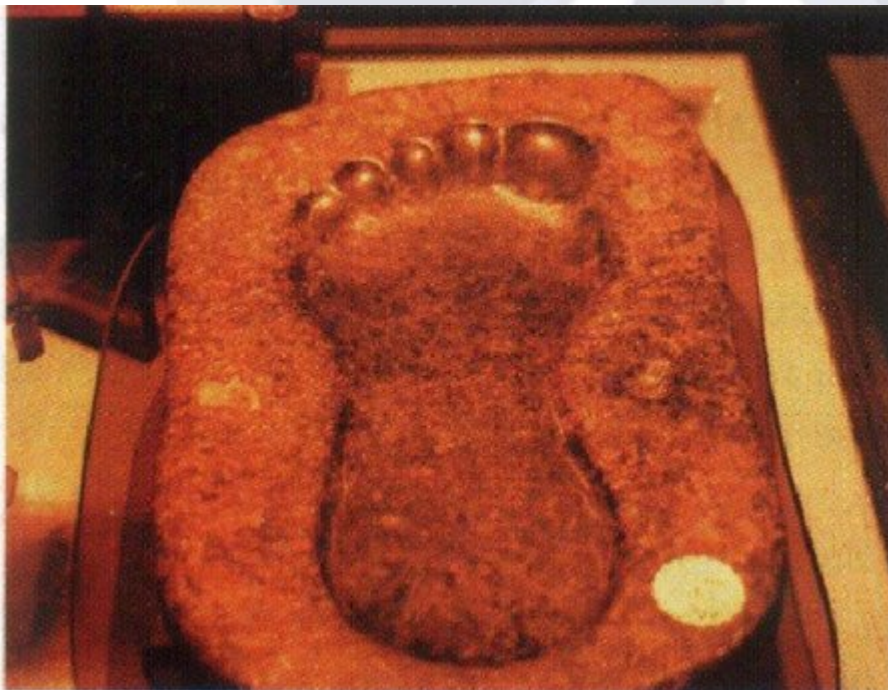
اشیای تالار منسوب به پیامبر توسط سلطان سلیم اول از مکه، بغداد و قاهره به استانبول انتقال یافته است. در این تالار طی ۴۰۸ سال حکومت عثمانی بدون وقفه و در تمام بیست و چهار ساعت شبانه روز توسط ۲۴ قاری (حافظ) آیات قرآنی تلاوت می شده است که به نوبت این وظیفه را

برعهده داشته اند. امروزه تنها در مدت ۷ ساعتی که موزه باز است قرآن خوانده می شود.

از جمله اشیاء گرانبهای موجود در این تالار قفل و کلید کعبه است که پس از فتح مصر در سال ۱۵۱۷ توسط شریف مکه به استانبول فرستاده شد و همین طور، دیگر قفل و کلیدهای مربوط به خانه کعبه که کنده کاری ها و نقش ها و خطوط برجسته نقره ای و طلائی با آیه های قرآنی روی آنها دیده می شود.

از دیگر اشیای بی همتا وارزشمند، شمشیر منسوب به پیامبر است که دارای قبضه آراسته با گل های طلائی و جواهرات مختلف می باشد و غلاف شمشیر نیز مرصع به سنگهای گرانقیمت است. شمشیری دیگر از حضرت محمد (ص) نیز در این مجموعه وجود دارد که بر روی آن عبارت (لا اله الا الله، محمد رسول ابن عبدالله ابن عبدالمطلب) حک گردیده است .

در وسط تالار قطعه ای از خاک (زمین) مزار و جای کف پای آن حضرت، به طول ۲۸ سانتیمتر که قاب طلا گرفته شده است قرار دارد و از دیگر اشیای منحصر به فرد این تالار، سه شی که اولی جعبه ای محتوی تار موی ریش پیامبر و دومی مهر عقیق ایشان که از بغداد آورده شده است و آخری قبای

پیامبر اسلام (بلندی قبا ۱/۲۴ متر با آستین های گشاد و جنس پشم سیاه رنگ) که داخل صندوقی طلائی با نوشته هایی از آیات قرآنی مزین شده است .

این قبا را پیامبر اکرم به کعب مکی هنگامی که او به اسلام مشرف شد هدیه کردند که معاویه در مقابل بیست هزار سکه نقره، قبا را از پسر کعب بعد از فوت او خرید. (میرشکرایبی، ۱۳۸۱)

کتابخانه کاخ - موزه تویقاپی

با ایجاد اندیشه ایجاد کتابخانه ای در قصر و با توجه به ضرورت کنترل دما و رطوبت برای حفظ و نگهداری کتب، تالاری مجزا در بالاترین طبقه قصر تعبیه شد. در این مکان نمای ساختمان با سنگ مرمر زیبا می باشد که نشان دهنده نمونه ای بارز و

باشکوه از معماری قرن هجدهم است و در کنار آن تزئینات درها و پنجره‌ها، نمودی بسیار عالی از کنده کاری و هنر مثبت بوده و بهترین نمونه های کاشی عثمانی قرن ۱۶ بر روی دیوارهای آن خودنمایی می کند. استفاده از عاج فیل برای تزئینات داخلی و کرکره های پنجره ها می باشد و همچنین قفسه کتب دارای طراحی بسیار جالب است به نحوی که باعث چرخش و جریان هوا در میان قفسه ها می شوند. تمام کتب موجود در کتابخانه به مهر و نشان سلطان احمد سوم ممهور شده و بیشتر عناوین این مجموعه حول محور موضوعاتی از قبیل علوم قرآنی، تاریخ و متون عربی، فارسی و ترکی است. همزمان با بازگشایی کتابخانه، دستور ملوکانه به منظور امور اجرایی و نظارتی در کاخ صادر گردید که در قالب اساسنامه ای مبنی بر تهیه فهرستی کامل از کتب موجود با توجه به موضوعات آن و طرح کاملی از قوانین مطروحه به همراه تعیین روزهای استفاده از کتابخانه و اینکه کتب موجود در کتابخانه به هیچ وجه امانت داده نمی شوند تدوین گردید. (Cagman, 1987)

به مرور زمان و بعد از قرن ها که بر غنای کتابخانه و منابع آن افزوده گردید قسمتهایی از مجموعه قصر توقیاتی تجزیه و به کتابخانه های متفاوتی در استانبول و حتی مجموعه های گوناگونی در خارج از ترکیه منتقل گردید. کتب موجود در مجموعه توقیاتی بالغ بر هیجده هزار می رسد که هسته اصلی جمع آوری این منابع به زمان امپراتوری عثمانی و هم عصر آنها از جمله سلسله سلجوقی برمی گردد. شایان ذکر است در این کتابخانه گرانبها ترین کتب نفیس، منابعی هستند که در دربار ایلخانی (تیموریان) توسط آفریده های دست ساز و زیبای مردان وزنان باذوق صنعتگر و هنرمند در قرون ۱۳ و ۱۴ در ایران ایجاد شده است. در بین کتاب های اهدایی، کتب به غنیمت گرفته شده در جنگ ها و نسخ مصادره شده از درباریان مخلوع، متوفی و بی وارث و همچنین نسخ پیشکش شده از طرف سفیران، وزراء و پادشاهان ملل مختلف دیده می شوند. (ویکی پدیا، ۲۰۰۹)

این کتابخانه بدون شک یکی از برجسته ترین و غنی ترین مجموعه ها در دنیا بویژه در جهان اسلام از لحاظ نسخ خطی، مینیاتور، نقاشی و معماری در طرح های شرقی و اسلامی است و همچنین به عنوان گران بهاترین مرکز نگهداری هنر اسلامی در جهان شناخته شده که شاهکارهای فراوانی را از سراسر سرزمین ها و بلاد اسلامی گرد هم آورده است.

در آن دوران که اوج هنر عثمانی بود، سلاطین و شاهزادگان عثمانی بسیاری نیز سعی داشتند که خود را به زیور هنر بیاریند چنانکه برخی از آنها خطاطانی برجسته بودند که هنوز قلم ها و قلمتراش های دسته عاج آن ها در این موزه به یادگار مانده است. همچنین بیش از ۶۰۰ نسخ خطی با مینیاتورهایی جذاب و بسیار نفیس در این کتابخانه موجود است و بالغ بر پانزده هزار تصویر که اصالتا اسلامی است به همراه بیست و یک هزار منابع غیر اسلامی نگهداری می شود.

قابل ذکر است که در گذشته، کارگاهی در کنار کتابخانه بنا نهاده شد که در تهیه برخی نسخ و رسائل و مرقعات سهیم بوده است. کارگاه های هنری در توقیاطو سرای از همان ابتدا برای فضای قصر در نظر گرفته شده بود که هم حکم کارگاه و هم

مدرسه هنری و هم حکم کتابخانه را داشت. نگارگران و مذهبیان، خطاطان، ادرنه کاران (سازندگان جلد روغنی و قلمدان)، رسام‌ها و دیگر هنرمندان در آنجا مشغول تصویرگری و کتاب‌آرایی و کتابت بودند، از کتب معروف آن دوره، شاهنامه‌ها به ویژه شاهنامه آل عثمان در پنج جلد، سلسله‌نامه‌ها، سورنامه‌ها و غزوه‌نامه‌ها را می‌توان نام برد.

همچنین باید گفت تعدادی از این نگارگران برجسته، ایرانی تبار بودند و در تکامل نگارگری عثمانی نقش انکارناپذیری را به عهده داشته‌اند. امروزه در کتابخانه موزه توپقاپوسرای تعداد ۱۳۵۳۳ عدد نگاره نگهداری می‌شود که یکی از بزرگ‌ترین مجموعه‌های نگارگری دنیاست. (میرزایی، ۱۳۸۶)

شایان توجه است در کتابخانه موزه توپقاپوسرای هزاران نسخه به زبان فارسی نگهداری می‌شود که نمونه‌های فاخر آن متعلق به دوره صفوی از مکتب تبریز است. این نسخ از شاهنامه‌ها، ظفرنامه‌ها و خمسه‌های مختلف شکل گرفته‌اند که در راس آنها قرآن کریم به کتابت محمود نیشابوری و به خط نستعلیق خودنمایی می‌کند. همچنین آثار هنرمندان بزرگ و نگارگران برجسته عهد صفوی نیز در این مجموعه بسیار به چشم می‌خورد. (بخت‌آور، ۱۳۸۶)

بار دیگر خاطرنشان می‌شود که پس از اوج شکوفایی هنر و تمدن اسلامی در طی قرن‌ها و در آغاز قرن بیستم و زمان سلطنت عبدالحمید دوم کتابهای فراوانی به دیگر قصرها منتقل و به کلکسیون‌داران غربی فروخته شد. امروزه یکی از مهمترین و باارزش‌ترین مجموعه‌ها در غرب، کتابخانه چستریتی شهر دوبلین است که بوسیله (آلفرد چستریتی) از منابع این کتابخانه جمع‌آوری گردیده است. (Cagman, 1987)

با این وجود و علی‌رغم تمام کاستی‌ها و ضعف‌ها، عمارت و قصر توپکاپی امروزه همچنان یکی از برجسته‌ترین مجموعه‌های کتب نفیس و باارزش از علوم و هنرهای عثمانی و اسلامی را دارا می‌باشد.

منابع و ماخذ

- بخت‌آور، الهه (۱۳۸۶). "نسخ مکتب تبریزی در کتابخانه توپقاپو سرای". **آیین‌ها خیال**، ش ۵.
- رضوی سروستانی، نورالدین (۱۳۷۷). "توپکاپی، بزرگترین موزه اسلامی جهان". **راه مردم**، ش ۱۱.
- صفرنژاد، علی (۱۳۸۱). "گنجینه‌های کاخ توپکاپی". **موزه‌ها**، ش ۳۲.
- میرشکرایی، محمد (۱۳۸۱). "کاخ توپکاپی". **موزه‌ها**، ش ۳۲.
- میرزایی، کریم (۱۳۸۶). "کاخ‌های موزه‌ها". **آیین‌ها خیال**، ش ۵.

Cagman, Filiz (1987) . "The Topkapi Collection" .saudiaramcoworld, Volume 38,
Number 2. available at:

<http://www.saudiaramcoworld.com/issue/198702/the.topkapi.collection.htm>

Topkapi Palace(2009). wikipedia. available at:

http://en.wikipedia.org/wiki/Topkap%C4%B1_Palace